

ВИПУСК 2 (3), 2017

Електронний науковий журнал "Адаптивне управління: теорія і практика" Серія "Педагогіка" № 2 (3), 2017

Інформація для друку Обкладинка Сертифікат

Протокол № 9 від 23.01.2017 р.

засідання Вищої ради Української інженерно-педагогічної академії, м. Харків

ЗМІСТ

I. АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ В ТЕОРІЇ ОСВІТИ

1. Антонюк І.П. Моніторинг якості професійної діяльності науково-педагогічних працівників ВНЗ (діалектичний підхід)
2. Бондаренко Т.С. Системи моніторингу якості професійної підготовки майбутніх інженерно-педагогіків
3. Гавриш Т.М. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників на адаптивних засадах
4. Гурашук А.Г. Адаптивність комплексу сучасного електронного підручника
5. Назаренко Л.М. Інноваційні підходи до управління розвитком загальноосвітнього навчального закладу
6. Цюпаків П.А. Механізми освіти як відповідь на виклики постіндустріальної епохи

II. УПРАВЛІННЯ АДАПТИВНИМИ ПРОЦЕСАМИ В ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ

7. Герпач Т.М. Методичний підхід до впровадження технології проектного навчання в аграрних ПТНЗ
8. Герпач О.Л. Адаптивний підхід до контролю і оцінювання навчальної діяльності майбутніх електроінженерів
9. Гуменюк В.В. Організація діяльності кафедри менеджменту та освітніх технологій на адаптивних засадах
10. Кенча В.В. Маркетингові дослідження в управлінській діяльності дошкільних навчальних закладів
11. Кравченко Г.Ю. Адаптивне управління: збереження результативності розвитку діяльності кафедри ВНЗ
12. Лукіничук Г.І. Насистність у підготовці фахівців готельно-ресторанної справи
13. Марущак О.Л. Кваліфікаційний підхід у підсередовищній освіті етичних: структура компетентностей та їх діагностика
14. Мисюк О.В. Теоретичні основи проєкційно-дизайнового управління загальноосвітнім навчальним закладом
15. Пашенко Т.М. Методика розроблення проєкційних технологій для підготовки майбутніх кваліфікованих робітників будівельної галузі
16. Рогова Л.П. Кваліфікаційний підхід до формування професійної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників
17. Савченко І.М. Упровадження дуальної системи підготовки кваліфікованих робітників в Україні на основі принципів адаптивного управління
18. Тимонин А.О. *Формування інформаційної культури педагогів навчального закладу

III. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

19. Бант О.В. Особливості управління людськими ресурсами в міжбанківських корпораціях
20. Лукіничук В.Е. Освітні Фактори: досвід адаптивного управління

IV. ІСТОРІЯ АДАПТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИМИ (ЕКОНОМІЧНИМИ) СИСТЕМАМИ

21. Поліщук Г.А. Становлення та розвиток адаптивного управління освітніми процесом

УДК 377.014.54

Ганна ПОЛЯКОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця,
м. Харків

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМ ПРОЦЕСОМ

Анотація. У статті розкриваються теоретичні основи становлення та розвитку адаптивного управління освітнім процесом. На основі аналізу поглядів вітчизняних і зарубіжних учених виокремлюються методологічні основи управлінських впливів на адаптивні перетворення в освіті. Пропонується авторська періодизація еволюції адаптивного управління освітнім процесом.

Ключові слова: адаптивне управління, освітній процес, методологічні основи, періодизація еволюції адаптивного управління освітнім процесом.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідження адаптивного управління освітнім процесом у літературних джерелах показало, що сам термін “адаптивне управління” в освітньому процесі не вживається, але розкриваються окремі аспекти цього поняття, такі як процеси пристосування, взаємодії, кооперації.

Перші спроби зробити освітній процес більш зручним, пристосованим до учня, можна зустріти ще у XVIII столітті в одному з головних принципів навчання Я. Коменського – “принцип природовідповідності”.

Широко розглядатися проблеми адаптації в управлінні педагогічними системами почали у 60-х роках, коли педагогічна наука стала виокремлювати проблеми управління освітнім процесом з точки зору кібернетики і вийшла на дослідження автоматизованого та програмованого навчання.

У 60-х–70-х роках у літературі з програмованого навчання найбільш ужитковими словами є “адаптуватися” (що означає в залежності від контексту

“приспосовуватися”, “звикнути”, тощо), “адаптація”, “адаптований”.

М. А. Константиновський це пояснює тим, що “програмоване навчання покликане забезпечити індивідуальний підхід до учнів в умовах масового навчання, а такий підхід можна здійснити лише за умови, якщо навчання кожного учня буде пристосоване, адаптоване до ступеня його інтелектуального розвитку, до рівня його знань, вмінь і навичок, до особливостей його сприйняття, пам’яті й, навіть, в ідеалі, до характеру, спрямованості особистості [18, с. 28].

Проблемам адаптації в управлінні освітнім процесом у програмованому та автоматизованому навчанні присвячують свої дослідження В. Беспалько [4], Т. Гергей [10], О. Ковальов [15], М. Константиновський [18], Є. К. Марченко [23], Н. Ф. Тализіна [33–34] та ін.

Так, Т. Гергей [10, с. 2] у своєму дослідженні самоорганізації системи оптимального управління навчанням ставить за мету розроблення способів управління освітнім процесом, при якому б відбувалося замість навчання – самонавчання, замість управління – самоуправління. Такі системи управління повинні мати властивості самоналаштування (адаптації) до об’єкту управління. У якості моделі відповідного управління Т. Гергей пропонує модель програмованого управління за допомогою технічних засобів (машин) та індивідуальної форми навчання на основі навчаючої програми.

У своїх роботах Є. Марченко досліджує кваліметричний аспект управління автоматизованого навчання. Розглядаючи моделі адаптації у навчанні із застосуванням машин, вчений виділяє 3 види адаптації у навчальному процесі [23, с. 13]: *адаптація людини* як здатність учня пристосовуватися до умов, що змінюються, до нових методів та засобів навчання; *адаптація машин* як здатність машини (системи) переключати учня з роботи за однією програмою (підпрограмою) на роботу за іншою

програмою (підпрограмою) в залежності від успішності навчання; *адаптація програми* як здатність втіленого в програму алгоритму змінювати характер пізнавальної діяльності учня в залежності від успішності навчання.

Модель управління навчанням подається вченим у вигляді математичного виразу системи складної адаптації, яка відображає зовнішні зв'язки між численністю факторів, що сприяють, з одного боку, досягненню рівня навченості, а з іншого, – управлінським впливам.

В. Беспалько розглядає дидактичний процес як систему управління пізнавальною діяльністю учнів і надає класифікацію дидактичних систем, у якій виділяє адаптивне програмоване управління [4]. Його характеристики: циклічне управління та спрямований інформаційний процес з повною адаптацією як загальні властивості системи; застосування адаптивних технічних засобів навчання, що пристосовують освітній процес до індивідуальних особливостей учня, як відмінні властивості; наявність змісту алгоритму функціонування з поопераційним зворотним зв'язком; гарантування будь-якого рівня засвоєння за припустимий час.

В. Беспалько розглядає управління як вплив на систему з метою підтримки або заміщення її алгоритму функціонування. Адаптивне програмоване управління здійснюється завдяки моделі управління на основі алгоритмів функціонування та алгоритмів управління. *Алгоритми функціонування* описують навчально-пізнавальну діяльність учнів і визначаються як деяка система послідовних навчальних операцій. *Алгоритми управління* – це діяльність педагога, яка визначається як “система приписів, що формує характер і порядок впливу на систему ззовні для підтримки достатньої стабільності у виконанні нею алгоритму функціонування”.

О. Ковальов надає схему інтеграційної адаптивної моделі педагогічної системи, здатної до адаптації при зміні умов середовища, важливим елементом якої є зворотні зв'язки. “Завдяки наявності зворотних зв'язків відбувається “притирання” компонентів у системі” [15, с. 123]. Спираючись

на положення теорії систем та положення адаптивного управління, згідно з якими розрізняються об'єкт управління, головний керуючий елемент та керуючий пристрій адаптації, О. П. Ковальов у своїй схемі інтеграційної моделі навчального процесу поєднує процес пізнання, процес навчання і педагогічний процес. При цьому дослідник виділяє кілька рівнів регуляції:

- 1) соціальне замовлення;
- 2) підсистема “фільтрів” (програми, підручники, методичні рекомендації, тощо);
- 3) рівень “вчитель”.

Стан педагогічної системи в цілому визначається станом усіх підсистем, що до неї входять. “Русійною силою розвитку виступає інформаційний дисбаланс індивіда (чи групи індивідів) з оточуючим середовищем. Мета – ліквідація цього дисбалансу найкращим для індивіда (групи індивідів) чином”.

Отже, ми бачимо, що О. Ковальов виходить на поняття адаптивного управління (хоч так його і не називає), у якому русійною силою розвитку педагогічної системи може бути узгодження власних внутрішніх мотивів особистості та соціального замовлення.

Також ідеям гнучкого управління освітнім процесом, пристосованим до індивідуальних здібностей учнів, приділяють увагу такі вчені, як Т. Габай [34], Н. Тализіна [33–34], М. Константиновський [18].

Н. Тализіна та Т. Габай [34, с. 6] розглядають мету управління освітнім процесом у його адаптації, відповідності до особливостей учнів, для здійснення якого пропонується програма управління з використанням електронно-обчислювальних машин (ЕОМ). Крокami цієї програми стали: встановлення цілей управління; встановлення висхідного стану процесу; визначення програми впливів, яка передбачає головні перехідні стани процесу; забезпечення системного контролю за управлінням процесу (за зворотними зв'язками); забезпечення переробки інформації, одержаної по

каналу зворотного зв'язку, вироблення коригуючих впливів та їх реалізація.

М. Константиновський [18, с. 7–8], розглядаючи управління освітнім процесом на основі програмованого навчання, виділяє такий ланцюг у системі управління, як вчитель-учень з точки зору ідеальної моделі кібернетики та реальної практичної ситуації. Учений визначає учня як партнера вчителя за сумісною діяльністю, як співучасника управління процесом навчання. При цьому він пропонує під час такої взаємодії перекласти частину вчительських обов'язків на плечі навчаючих пристроїв. Цікавим є те, що М. Константиновський “найадаптивнішим на світі пристроєм, що навчає,” визначає хорошого вчителя [18, с. 27].

Розглянутий період використання адаптації в управлінні освітнім процесом показав, що в це поняття вкладаються аспекти пристосування до особливостей учнів, взаємодія вчителя та учня, притирання компонентів у системі на основі зворотних зв'язків, створення алгоритмів адаптації в управлінні, спрямованих на процеси пристосування. Але провідним способом реалізації цих ідей обирається використання технічних пристроїв, що зводиться до технологічного, програмованого, автоматизованого управління, призводить до деперсоніфікації педагога, пониження значення суб'єкта та об'єкта управління. Цей період можна визначити як період алгоритмізації управління.

Подальший напрям розвитку теорії управління соціально-педагогічними системами все більше спирається на головні ідеї соціології, а саме: твердження, що вивчення суспільства вподібнюється вивченню природи (Кант); пошук сутності, розуміння соціологічних дій людини (М. Вебер); звернення до концепції соціальної взаємодії (Дж. Хоманс, Дж. Мід, Г. Блумер, Е. Гоффман), піраміди потреб особистості (А. Маслоу).

Теоретичні засади управління соціальними системами розроблялися В. Афанасьєвим, А. Бергом, Д. Гвішиані, А. Файолем [2; 9] та ін., які визначили функції управління соціальними системами (цілевстановлення,

планування, організація, регулювання, контроль) розкрили їх специфіку та взаємозв'язок.

У розгляді структури управління з'являється усвідомлення такої ієрархії: керівник (адміністрація школи), вчитель, учень.

У 80-х – на початку 90-х років у науковій літературі з управління педагогічними системами виділяються аспекти взаємодії учасників навчального процесу; важливим стає “людський фактор”, особистість керівника, вчителя, учня. Розглядаючи управління із соціальних позицій, виокремлюються такі напрями управління: соціальне управління як загальна теорія, що розкриває головні положення (В. Афанасьєв, Б. Гаєвський, Г. Щокін [8;39]); педагогічне управління, яке розглядає управління педагогічними процесами (В. Бондар [6], І. Богачек [5], Ю. Васильєв [7], В. Пікельна [27]); педагогічний менеджмент, який розглядає психолого-педагогічну сторону управління (Ю. Конаржевський [17], В. Маслов [24], В. Симонов [31]).

Значним привнесенням у теорію управління стає розгляд змісту діяльності керівника, вчителя, учня в їх взаємодії. При цьому розглядаються функції управління з урахуванням реальних умов, націлених на оптимізацію та ефективність навчального процесу. Управління школою та освітнім процесом розглядається як по горизонталі – управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів (П. Гальперін [36], В. Давидов [37], В. Дьяченко [11], П. Підкасистий [26] та інші), так і по вертикалі – за рівнями ієрархічної структури управління (Є. Березняк [3], В. Бондар [6], Ю. Васильєв [7], В. Пікельна [27]).

Ю. Васильєв [7, с. 37] робить акцент на значенні управлінської ролі вчителя на відміну від звичного уявлення про управлінську діяльність “верхніх поверхів” структури управління, закликає до вивчення цього рівня управління для покращення організації навчально-виховного процесу.

В. Пікельна при визначенні управління виділяє важливість “зв’язків-

відносин” у системі управління школою, з тим, щоб система управління могла циклічно переходити у якісно новий стан (розвиватися, удосконалюватися); досліджує моделювання управлінської діяльності.

У роботах В. Бондаря [6], Є. Березняка [3], І. Підласого [28] розкриваються технології аналізу та оцінки якості навчального процесу, критерії вимірювання та прогнозування ефективності діяльності вчителів, умови раціоналізації навчально-виховної діяльності вчителя та навчально-пізнавальної діяльності учня в їх фактичному взаємозв’язку та взаємодії.

Вчені Б. Ананьєв [1], Ю. Козелецький [16], Н. Кузьміна [20], В. Столін [32], В. Якунін [40] розглядають соціальні та психологічні аспекти управління.

Так, Ю. Козелецький головною метою формування освіченої людини вважає “її пристосування до актуальних умов, до існуючих суспільних інститутів та інституціональних структур. Мета – адаптація до теперішнього” [16, с. 52].

У своїх дослідженнях В. Якунін робить такі висновки: будь-яка інститутована чи організована форма навчання відповідає всім загальним ознакам соціальних систем; як організована форма соціального впливу на людину, навчання (виховання) являє собою процес управління його психічним розвитком; одна з загальних цілей виховання та навчання – переведення людини з об’єкту виховання в суб’єкт самоуправління, що і повинно бути критерієм оцінки ефективності функціонування педагогічних систем [40, с. 151-153].

У цих роботах вказуються недоліки традиційної системи освіти і головною метою визначається не тільки формування освіченої людини, а й її пристосування, адаптація до суспільних умов, привнесення до навчального процесу процесів контролю, самоконтролю, саморегуляції, свідомості особистості, визначення особливої ролі потреб, мотивів, особистого досвіду людини, що є рушійною силою реалізації цілей.

У 90х роках управління школою доповнюється внутрішньошкільним (педагогічним) менеджментом з його особистісною спрямованістю (Ю. Конаржевський [17], В. Маслов [24], В. Симонов [31], Т. Шамова [38]).

Ю. Конаржевський виділяв такі закономірності внутрішньошкільного управління: гуманістичність, демократичність, аналітичність, цілеспрямованість; і такі принципи внутрішньошкільного управління: поваги та довіри до людини, цілісного погляду на людину, співробітництва, соціальної справедливості, індивідуального підходу, збагачення роботи вчителя, особистісного стимулювання, єдиного статусу, перманентного підвищення кваліфікації, консенсусу, колективного прийняття рішення, участі в управлінні вчителів та делегування повноважень, цільової гармонізації, горизонтальних зв'язків, автономізації управління, постійного оновлення [17, с. 103–119].

У багатьох наукових роботах вчені звертають увагу на важливість стилів керівництва, формування організаційної культури педагогічних колективів, колегіальний підхід до прийняття управлінських рішень, організацію ефективної комунікації в освітніх закладах, запобігання конфліктам та їх розв'язання тощо.

У соціологічному аспекті розглядають управління системою освіти М. Лукашевич та В. Солодков [22, с. 193] і пропонують адаптивно-розвиваючу модель соціалізації, яка відкриває додаткові можливості для корекції змісту і форми освіти як одного з механізмів соціалізації.

Сутність даної адаптивно-розвиваючої концепції соціалізації полягає у розгляді соціалізації як взаємодії з оточуючим середовищем, що триває все життя людини, шляхом адаптацій, які змінюють одна одну. М. Лукашевич та В. Солодков виділяють технічну сторону соціального процесу в управлінні (відпрацювання цілей, програм, планів, побудова моделей ефективності управлінської діяльності) та змістовну сторону, яка проявляється у методах, прийомах, засобах впливу на індивідів, соціальні групи, колективи та

взаємодії з ними [22, с. 201]. Значну увагу в системі освіти ці вчені приділяють саморегуляції як управлінському процесу, що ґрунтується на чуттєвому та свідомому прагненні до особистої мети через запобігання або можливе для двох сторін рішення конфліктних ситуацій між учителями та учнями.

Узагальнюючи аналіз літератури виділеного періоду, можна стверджувати, що функції управління, які визначені в загальній теорії управління в цей час, переносяться до управління соціально-педагогічними системами.

Метою поданої статті є розгляд теоретичних основ становлення та розвитку адаптивного управління освітнім процесом.

Виклад основного матеріалу. При розгляді управління педагогічними системами виділяється і характер взаємозв'язків між суб'єктом та об'єктом управління, що свідчить про інтеграцію науки управління з такими науками, як психологія та соціологія.

Як ми бачимо, на зміну філософії “впливу” в управлінні школою взагалі та освітнім процесом зокрема все більше приходить філософія взаємодії, співпраці, рефлексивного управління. Головні положення, напрями, аспекти управління педагогічними системами, що були досліджені в цей час, є теоретичним та практичним підґрунтям для розвитку адаптивного управління.

Суспільство на рубежі XX–XXI століть визначило нові пріоритети в управлінні соціально-педагогічними системами. Як стверджує Дж. Равен, на перше місце висунулась необхідність створення зовсім нової структури очікувань, сприйняття та компетентності [30, с. 49], необхідні нові концепції управління, котрі б формували розвиваюче середовище, яке створює умови для виявлення та розвитку талантів, заохочує проявляти себе з найкращого боку, надає підтримку, спрямовує до участі у прийнятті рішень [30, с. 73].

Дж. Равен стверджує, що сучасним управлінцям необхідно:

замислюватися про види компетентності своїх підлеглих, можливості їх розвитку; створювати клімат, у якому підлеглі готові брати на себе відповідальність за виправлення помилок та рішення проблем; створювати атмосферу ентузіазму, захоплення, інноваційної діяльності; оцінювати системні перепони до ефективної роботи свого підрозділу чи всієї організації, збуджувати підлеглих до упорядкування та систематизації власних знань і компетентності для пошуку нових методів роботи та постановки нових завдань; впроваджувати оптимальні процедури для оцінки якості виконаної роботи, прислуховуватися до думок та почуттів підлеглих [30, с. 47–48].

Активне звернення до адаптивності навчального процесу відбувається в середині 1990-их – 2000-их років, коли знову в науково-педагогічній літературі з'явилися поняття “адаптивна система освіти”, “адаптивна школа”, але вже на іншому рівні розуміння проблеми. Це пов'язано, по-перше, із усвідомленням того, що система освіти повинна бути більш гнучкою в умовах нестабільності; по-друге, із подальшим переходом масової школи від авторитарної (традиційної) до особистісно-орієнтованої; по-третє, із переводом системи навчання на суб'єктивну основу з установкою на саморозвиток учасників навчального процесу.

До проблем адаптивності системи освіти стосовно рівня та особливостей розвитку і підготовки учнів звернено увагу зарубіжних (російських) учених, що обумовило вихід цілого ряду публікацій, у яких розкриваються поняття “адаптивної освітньої системи”, “адаптивної школи”, “адаптивних технологій навчання”, етапи переходу до адаптивної системи навчання (Н. Капустін [14], Г. Ксьонзова [19], О. Моїсєєв [25], П. Третьяков [35], Є.Ямбург [41] та ін.).

Концептуальною основою нової (інноваційної) школи є твердження, що людина – це система, яка саморозвивається. Н. Капустін дає визначення адаптивної освітньої системи (АОС) як системи, що “здатна кожному учню

допомогти досягти оптимального рівня інтелектуального розвитку у відповідності до його природних задатків та здібностей... Опановуючи такі властивості, як гнучкість, поліструктурність, відкритість, АОС виводить дитину на більш високий потенційно можливий рівень розвитку, пристосування освітньої системи до учня, а учня до вимог системи і входить до поняття соціальної адаптації” [14, с. 3]. Із цього визначення ми бачимо, що знову піднімаються ідеї адаптивного процесу навчання, спрямованого на розвиток індивідуальних особливостей учнів, як це було у 70х роках, але підґрунтям для сучасної моделі АОС стають теоретичні основи соціології, психології та їх практична реалізація у взаємодії суб’єктів навчального процесу.

Для реалізації адаптивної освітньої системи необхідно створення адаптивної школи. Г. Ксьонзова розкриває сутність адаптивної школи як “діючої в період створення та впровадження принципово нової системи навчання, яка перебудовує відношення між учителями та учнями, забезпечуючи врахування індивідуальних психофізіологічних особливостей школярів” [19, с. 63]. Адаптивна школа розглядається як школа, котра пристосовується до зовнішнього середовища і сама впливає на нього; школа, яка пристосовується до інтелектуальної, емоційної, оціночної та поведінкової сфер кожного учасника педагогічного процесу.

Механізми управління освітнім процесом в “адаптивній школі” розкриваються Т. Шамовою, Т. Давиденко, які визначають управління з позицій взаємодії суб’єктів, а саме: як взаємну зміну тих, хто управляє, та тих, ким управляють. Таке розуміння взаємодії впевнює у необхідності розгляду змін взаємодіючих суб’єктів і самого процесу взаємодії як зміни його станів, дозволяє стверджувати, що “об’єктом управління стає не учень, а цілісна навчальна ситуація” [38, с. 83]. Організація управління освітнім процесом в адаптивній школі пропонується вченими як взаємодія суб’єктів, а саме:

1) на основі філософії ненасильства, яка орієнтує не на примус, а на пошук нових підходів до проектування цілей освітніх процесів на різних його рівнях, до побудови змісту освіти; інноваційних форм взаємодії суб'єктів освітнього процесу; нових технологій управління освітнім процесом;

2) на рефлексивній основі.

Слід зазначити, що розгляд якісного стану теорії адаптивного управління освітнім процесом виокремив проблему, що при введенні поняття “адаптивна система освіти”, “адаптивна школа” не введено поняття “адаптивного управління освітнім процесом”.

У вітчизняній педагогічній літературі 1990–2000-х років з'явилися наукові роботи, у яких теорія навчання розглядається з позицій не тільки соціальної, а ще й психологічної адаптації суб'єктів навчального процесу, спрямованої на спільну діяльність по досягненню бажаних результатів власного розвитку в умовах, що швидко змінюються. До таких робіт можна віднести дослідження І. Беха, Г. Сльникової [12], Л. Карамушки [13], Т. Левченко [21], С. Подмазіна [29].

Т. Левченко надає сучасні дидактичні концепції у психологічному аспекті на основі єдності мотивації навчання та навчальної діяльності, суб'єктно-діяльнісного підходу до навчання, ролі стимулів для гнучкого моделювання навчального процесу [21, с. 89].

На суб'єкт-суб'єктний характер діяльності в освіті звертає увагу у своїх роботах С. Подмазін [29].

Психології управління у системі середньої загальної освіти присвячує дослідження Л. Карамушка [13], у яких автор звертає увагу на стратегію забезпечення мотивації діяльності працівників освітніх закладів, визначення їх соціальних позицій та ролей, розглядає питання психологічного клімату та комунікацій в організації.

Поняття адаптивності та релевантності в управлінні досліджує О. Моїсєєв. “Під адаптивністю системи управління у загальному вигляді ми

розуміємо її здатність ефективно пристосовуватись до ситуацій у школі та її середовища, до нових вимог” [25, с. 95]. Адаптивний характер управління, на думку вченого, проявляється у наявності активної, адаптивно-адаптуючої поведінки управління (ефективне пристосування управління до об’єкта та середовища поєднується з прагненням хоча б частково пристосувати їх до власних задач); у коеволюції, тобто спільному розвитку керуючої системи і об’єкта управління, коли розвиток однієї з них тягне за собою зміни в іншій [25, с. 96].

На рубежі століть розробляються структурні моделі управління на основі взаємодії керівника, вчителів та учнів із забезпеченням реалізації освітніх потреб конкретного суспільства (цілей) і потреб учнів. Л. Фішман надає моделі управління освітньою системою на основі рівневої ієрархічної структури управління освітнім процесом (керівник–учитель–учень) та організації процесів взаємодії між ними, а саме: інтегральну дворівневу, диференціальну дворівневу, диференціально-інтегральну. Але автор не розкриває механізмів інтеграції управління на різних рівнях указаних моделей.

Найбільш повно сутність адаптивного управління розкриває Г. Єльников [12]. Її структурна модель наскрізно-адаптивного управління будується за рівнями ієрархічної структури управління: учень, учитель, заступники директора, директор, районні (міські) відділи освіти, обласне управління освіти, крізь які проходять низхідні та висхідні потоки інформації і відбувається їх “діалогічне узгодження”.

Алгоритм адаптивного управління передбачає: “відгук системи на появу збуджуючих впливів подразників-активаторів; аналіз оцінки ситуації, усвідомлення необхідності узгодження дій подразників; спільну розробку реалістичної мети та її трансформація у внутрішні мотиви; створення адаптивних (варіативних) моделей діяльності, у котрих загальні параметри і критерії вироблені керівними органами, а адаптація на місцеві умови та

особливості проводиться виконавцями; поточне відстеження процесу з самоаналізом і самокоригуванням (моніторинг процесу); спільне прогнозування подальшого розвитку на основі аналізу і самоаналізу результату“ [12].

Засобами реалізації даної моделі Г. Єльников пропонує застосування факторно-критеріальних моделей управлінської діяльності на різних рівнях управління та освітнього моніторингу для спостереження управлінської діяльності та внесення вчасних коректив відповідно до заданих цілей.

Актуальність вивчення та реформування управління освітнім процесом у сучасній школі спрямувала цілу низку наукових досліджень, у яких розглядаються проблеми соціально-психологічної адаптації учнів, створення педагогічних умов для саморозвитку учасників навчального процесу, оцінки, інформаційного забезпечення навчального процесу та організації відповідного управління.

Отже, ми бачимо, що розвиток управління здійснюється в бік його демократизації, залучення до процесів управління представників різних рівнів управлінської структури (не тільки керівників), спрямування в бік самоуправління індивідів соціально-педагогічної системи, узгодження дій, пристосування зовнішніх вимог та внутрішніх мотивів, створення гнучких моделей управління з урахуванням психологічних та соціологічних процесів, обробки та аналізу результатів, що мають певні критерії та інструментарій вимірювання - адаптивного управління соціально-педагогічними системами.

Вивчення якісного стану теорії адаптивного управління освітнім процесом, сутність якого полягає у процесах самоорганізації, кооперації дій у спільній діяльності управлінців та виконавців, спрямованих на досягнення бажаних результатів процесу навчання в умовах нестабільності, дає можливість:

- 1) виділити кілька періодів становлення та розвитку адаптивного управління;

2) відстежити динаміку розвитку адаптивного управління соціально-педагогічними системами в бік соціалізації та психологізації процесів управління;

3) зробити висновки про необхідність розробки моделі адаптивного управління такої соціально-педагогічної системи, як освітній процес.

У становленні та розвитку адаптивного управління освітнім процесом ми виділили такі періоди. Перший період – період алгоритмізації управління в 70-х роках, коли адаптивність управління освітнім процесом була спрямована на процеси пристосування до індивідуальних особливостей розвитку здібностей учнів. У якості технології такого управління пропонувалися моделі програмованого, автоматизованого, алгоритмізованого навчання. Переважне значення надавалося технології управління і припинувалося значення суб'єкта та об'єкта управління, що іноді призводило взагалі до деперсоніфікації вчителя у процесі навчання. При цьому підході перевага віддається не особистісному фактору в управлінні, а технологічності процесу управління.

Розглядаючи надалі адаптивне управління освітнім процесом з боку суб'єктно-об'єктних відносин, можна виділити період 80-х - початку 90-х років, період соціалізації управління, коли теорія управління поповнюється дослідженнями з педагогічного управління, таких аспектів управлінської діяльності, як дидактичний та психологічний. Теорія управління збагачується знаннями таких наукових галузей, як соціологія та психологія, які дають можливість вивчати не тільки технологічні процеси управління, а й особливості взаємодії учасників навчально-виховного процесу (адміністрації, вчителів, учнів). У цей час у науково-педагогічній літературі приділяється увага структурі управління, поступово виділяється її ієрархія – від керівних органів освіти, адміністрації загальноосвітніх навчальних закладів до вчителя та учня. Активно розглядається взаємодія “учень–учитель”, “керівник–учитель” у процесі навчання. Розвиток теорії управління відбувається в бік

демократизації та колегіальності в управлінських процесах.

У більшості публікацій цього періоду описуються функції управління, процедури їх реалізації, що має велике значення для практики. Цільовий блок управління, значною мірою, співпадає з нормативно заданими цілями та завданнями освіти і більше розрахований на управління соціально-педагогічними системами при стабільних умовах оточуючого середовища та соціального замовлення до системи освіти.

Третій період розвитку адаптивного управління можна визначити як період психологізації, що обумовлено поверненням уваги до адаптивних систем освіти, спрямованих на пристосування системи навчального процесу до індивідуальних здібностей та особливостей розвитку учнів, але з урахуванням умов нестабільності зовнішнього середовища та внутрішніх процесів системи навчання. Специфікою розгляду адаптивних систем освіти та управління ними є розгляд таких процесів, як мотивація, стимулювання, соціальна адаптація, взаємодія, самоорганізація, самоуправління.

Подальший розвиток теорії і практики адаптивного управління соціально-педагогічними системами та їх підсистемами пов'язаний із розвитком філософії людиноцентризму та людиноцентричного підходу в освіті XXI століття. Як зазначає В. Кремень, «... постає проблема філософії освіти, яка детермінована національними проектами модернізації виробництва, впровадження нових технологій, підготовку творчої особистості, здатної до інноваційної діяльності в українському суспільстві XXI століття, яке повинно стати «суспільством знань» [42. с. 18].

Ще однією умовою розвитку адаптивного управління навчальним закладом та освітнім процесом є спрямування діяльності закладів освіти та освітніх процесів на забезпечення якості (Закон України «Про вищу освіту, Розділ V) та інтеграція до Європейського освітнього простору. Студентоцентроване навчання, викладання та оцінювання є однією із складових внутрішнього забезпечення якості [43].

На формування учнівськоцентрованої освіти спрямовано реформування національної системи загальної середньої освіти [44].

Таким чином, аналіз науково-педагогічної літератури показав, що розвиток теорії управління відбувається у напрямку його демократизації, гуманізації, залучення до управлінської діяльності різних рівнів управління, включаючи вчителя та учня, у напрямку самоуправління та самоорганізації учасників освітнього процесу.

Актуальною проблемою в галузі управління освітою взагалі та освітнім процесом зокрема є проблема: держава—суспільство—особистість, соціальна адаптація особистості, соціалізація особистості у навчальному процесі; практична розробка технологій такої взаємодії і соціальних процесів під час управління освітнім процесом.

Вивчення якісного стану теорії адаптивного управління показало, що у деяких літературних джерелах управління адаптивними системами освіти пропонується вирішувати шляхом впровадження адаптивних технологій навчання. При такому підході загальні моделі відповідного адаптивного управління освітнім процесом з їх структурою, взаємозв'язками, функціями не розглядаються. В інших літературних джерелах подаються окремі аспекти адаптивного управління: функції, моделі управління освітою, що свідчить про необхідність подальшого дослідження та розробки інтегративної моделі адаптивного управління освітнім процесом із врахуванням досягнень теорії та практики управління соціально-педагогічними системами.

Зазначені питання стануть **предметом наших подальших досліджень**.

Використана та рекомендована література

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды / Б. Г. Ананьев; [под ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова, Н. В. Кузьминой]. – М. : Педагогика, 1980. – 228 с.
2. Берг А. И. Управление, информация, интеллект /А. И. Берг. – М. : Мысль, 1976. – 279 с.
3. Березняк Е. С. Руководство современной школой /Е. С. Березняк. –

М. : Просвещение, 1983. – 208 с.

4. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.

5. Богачек И. А. Управление общеобразовательной подготовкой учащихся в среднем профтехучилище / И. А. Богачек. – М. : Высшая школа, 1990. – 151 с.

6. Бондар В. Теорія і технологія управління процесом навчання в школі / В. Бондар. – К. : ФАДА, ЛТД, 2000. – 191 с.

7. Васильев Ю. А. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика / Ю. А. Васильев. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.

8. Гаєвський Б. А. Основи науки управління : навч. посібник / Б. А. Гаєвський. – К. : МАУП, 1997. – 112 с.

9. Гвишиани О. М. Организация и управление / О. М. Гвишиани. – М. : Наука, 1972. – 536 с.

10. Гергей Т. Самоорганизация систем оптимального управления обучением : дис. ... канд. тех. наук – 254 / Т. Гергей. - К., 1968. – 189 с.

11. Дьяченко В. К. Организационная структура учебного процесса и ее развитие / В. К. Дьяченко. – М. : Педагогика, 1989. – 160 с.

12. Єльнікова Г. В. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи [кол. монографія] / Г. В. Єльнікова, Т. А. Борова, О. М. Касьянова, Г. А. Полякова та ін. [за ред. Г. В. Єльнікової]. – К. : 2009. – 480 с.

13. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія / Л. М. Карамушка. – К. : Ніка-Центр, 2000. – 332 с.

14. Капустин Н. П. Педагогические технологии адаптивной школы : уч. пособие для студентов ВУЗ / Н. П. Капустин. – М. : Издательский центр “Академия”, 1999. – 216 с.

15. Ковалев А. П. Педагогические системы: оценка текущего состояния и управление [уч. пособ.] / А. П. Ковалев. – Х. : ХГУ, 1990. – 156 с.

16. Козелецкий Ю. Человек многомерный / Ю. Козелецкий. – К. : Лыбидь, 1991. – 288 с.

17. Конаржевский Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление / Ю. А. Конаржевский. – М. : Центр “Педагогический поиск”, 2000. – 224 с.

18. Константиновский М. А. Программированное обучение с разных сторон / М. А. Константиновский. – М. : Знание, 1974. – 64 с.

19. Ксензова Г. Ю. Перспективные школьные технологии: уч.-метод. пособ. / Г. Ю. Ксензова. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 224 с.

20. Кузьмина Н. В. Понятие “педагогическая система” и критерии ее оценки / Н. В. Кузьмина // Методы системного педагогического исследования : уч. пособ. [под. ред. Н. В. Кузьминой] / – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 172 с.

21. Левченко Т. И. Современные дидактические концепции в образовании : монография / Т. И. Левченко. – К. : МАУП, 1995. – 168 с.

22. Лукашевич Н. П. Социология образования : конспект лекций / Н. П. Лукашевич, В. Т. Солодков [под ред. Н. П. Лукашевича]. – К. : МАУП, 1997. – 224 с.
23. Марченко Е. К. Методы кваліметрії в педагогіці. Системное математическое моделирование. Количественные критерии и оценки / Е. К. Марченко. – М. : Знание, 1979. – 33 с.
24. Маслов В. І. Теоретичні основи педагогічного менеджменту : навч. посіб. для працівників освіти / В. І. Маслов, В. П. Драгун, В. В. Шаркунова. – К. : Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти, 1996. – 86 с.
25. Моисеев А. М. Качество управления школой : каким оно должно быть / А. М. Моисеев. – М. : Сентябрь, 2001. – 160 с.
26. Пидкасистий П. И. Организация деятельности ученика на уроке / П. И. Пидкасистый, Б. И. Коротяев. – М. : Знание, 1985. – 80 с.
27. Пікельна В. С. Управління школою / В. С. Пікельна, О. А. Удод. – Дніпропетровськ : Вид-во “Альфа”, 1998. – 260 с.
28. Підласий І. П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів / І. П. Підласий. – К. : “Україна”, 1998. – 343 с.
29. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: социально-философское исследование / С. И. Подмазин. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 250 с.
30. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [пер. с англ.] / Дж. Равен. – М. : “Когито-Центр”, 2002. – 396 с.
31. Симонов В. П. Педагогический менеджмент : 50 НОУ–ХАУ в управлении педагогическими системами : учеб. Пособие / В. П. Симонов. – М. : Педагогическое общество России, 1999. – 430 с.
32. Столин В. В. Самопознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 284 с.
33. Талызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся / Н. Ф. Талызина. – М. : Знание, 1983. – 96 с.
34. Талызина Н. Ф. Пути и возможности автоматизации учебного процесса / Н. Ф. Талызина, Т. В. Габай. – М. : Знание, 1977. – 64 с.
35. Третьяков П. И. Технология модульного обучения в школе: практ.-ориентир. монография / П. И. Третьяков, И. Б. Сенновский [под ред. П. И. Третьякова]. – М. : Новая школа, 1997. – 352 с.
36. Управление познавательной деятельностью учащихся [под ред. П. Я. Гальперина, Н. Ф. Талызиной]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 262 с.
37. Формирование учебной деятельности школьников [под ред. В. В. Давыдова, И. Ломпшера, А. К. Марковой]. – М. : Педагогика, 1982. – 216 с.
38. Шамова Т. И. Управление образовательным процессом в адаптивной школе / Т. И. Шамова, Т. М. Давыденко. – М. : Центр “Педагогический поиск”, 2001. – 384 с.
39. Щекин Г. В. Теория социального управления : монография /

Г. В. Щекин. – К. : МАУП, 1996. – 408 с.

40. Якунин В. Я. Обучение как процесс управления: психологические аспекты / В. Я. Якунин. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1988. – 160 с.

41. Ямбург Е. А. Педагогический ансамбль школы / Е. А. Ямбург. – М. : Знание, 1987. – 79 с.

Додатково:

42. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень – 2-е вид. – К. : Т-во «Знання» України, 2011. – 520 с.

43. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). – К. : ТОВ «Поліграф плюс». – № 32. – С. 11.

44. Концепція нової української школи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczepczya.pdf/>.

Ганна Анатоліївна Полякова,
кандидат педагогических наук, доцент,
руководитель отдела качества образования и инновационного развития,
Харьковский национальный экономический университет,
г. Харьков

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ АДАПТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССОМ

Аннотация. В статье раскрываются теоретические основы становления и развития адаптивного управления образовательным процессом. На основе анализа взглядов отечественных и зарубежных ученых выделяются методологические основы управленческих воздействий на адаптивные процессы в образовании. Предлагается авторская периодизация эволюции адаптивного управления образовательным процессом.

Ключевые слова: адаптивное управление, образовательный процесс, методологические основы, периодизация эволюции адаптивного управления образовательным процессом.

Ganna A. Polyakova,
candidate of pedagogical sciences, associate professor,
head of department of education quality and innovative development of the
Kharkov National University of Economics,
Harkov town

FORMATION AND DEVELOPMENT OF ADAPTIVE MANAGEMENT OF EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. In the article theoretical bases of formation and development of

adaptive management educational process. The analysis of the views of local and foreign scientists distinguishes methodological bases of managerial influences on adaptive transformation in education. Author proposed periodization of the evolution of adaptive management educational process.

Keywords: adaptive management, educational process, methodological bases, periodization of the evolution of adaptive management educational process.

Стаття надійшла до редакції 22 січня 2017 року

Матеріали розміщено в авторській редакції